

Школмудар халымг кел дасхлгъна сургъулин джиллин тѳрѳн ѳрѳлин дигѳс

СССР-и Деед Советин Президиумин Указар мана Халымг тангъч бурдѳд джил болв. Цуг халымг улс эн ах йосна токтариг ик байртагъар тосаж, энѳкр Коммунистическ партъд ик ханл ѳрдж, лавта оли келн-ѳмтнѳ ленинск политикиг эркѳн уга чикѳр кѳцѳдѳжѳ, тедниг цааранднѳ улм ѳскдѳжѳ, ѳрджѳлѳжѳ темдг гидж тоолухав.

Шинѳс мана энѳкр тангъч бурдсн деерѳс, тангъчнин партиин боли Советск органиумн тангъчд бѳйдг оли-ѳмтнѳ ѳмн сѳѳнѳр кѳцѳдѳжѳ ик тѳрмѳд тѳвгдѳ.

Цуг оли тѳрмѳд дунд сургъуль-ѳрдмин боли мана халымг бичкѳдѳг цугъарагъинѳ школд орулдж, сургъуль дасхх керг ончта тѳр болдж тоолгднѳ. Ах йосна заавар 1957—58 сургъулин джилѳс авн негдгч классд ѳрджѳж халымг кѳвѳд-кѳуѳкд цуг предметсиг эврѳннѳ халымг келѳрн дасх зѳвтѳ бѳѳсмн. Наадк ах классмудар, эклѳ школин 2-ч классс авн 10-ч класс кѳртл халымг келиг онч предмет келж дасх зѳвтѳ бѳѳсмн. Эн кѳндтѳ тѳриг сѳѳнѳр кѳцѳн тѳлѳ ѳнгѳрсн 1957 джнлин зунар хѳйр сарин ут-турштан мана тангъчнин хотл Элст балгъснд 110 халымг багшир курсар орулгдѳд белдѳв. Семрѳ ах классмудар халымг кел заахин тѳлѳ 30 багш нег сара курсар орулгдѳж гаргъгдѳ.

Сургъульчнриг эврѳ халымг келѳр сургъульгънд кесг тѳру йовлд харгѳв. Тер йовлднѳ юѳб гихлѳ—сѳл 13—14 джил халымгуд тару йовсн учрѳр, мана бичкѳдѳдин зѳрмнѳ эврѳ келѳн тѳрѳц мартад, ѳрс келѳр сѳѳнѳр келдг болсн. учрѳр, сургъульчнрин зѳрм экѳднѳ кѳуѳкдѳн халымг классд орулш угагъѳр седсн йовлд харгѳв. Эн тѳрѳр мана сургъулин багшир оли-ѳмтс дунд ик цѳѳлгъврнн кѳдлмш кесѳѳ.

Мана бичкѳдѳг халымг келѳр сургъулин тѳлѳ сургъулин джил эклѳс урд тангъчнин ѳрдм-сургъулин ѳтдел 5—6 нертѳ учебникѳд барлдж, сургъульчнрин гарт ѳгх зѳвтѳ бѳѳсмн. Эн учебникѳдѳс ѳзглл кѳмн арифметик барлгдѳж гарв. Наадк учебникѳднѳ—(тѳрски келн, халымг келнѳ грамматик, негдгч классд заагдѳх ѳрс кел) ѳда бийнѳ Москвѳтѳс барлгдѳж ирѳд уга. Мана школмудар учебникѳд цагларнѳ ѳс ирсн йовлд программ сѳѳнѳр цагларнѳ кѳцѳдѳж хднѳ ик саалтг болв.

Мана тангъчнар 83 негдгч халымг классмуд бурдѳгдѳ. Цуг эн классмудт Каспийск болѳ Яшкульск райѳд угагъѳр 2662 сургъульчнр сурчана. Мана Коммунистическ партъ боли Советск правительств мана бичкѳдѳт эврѳннѳ халымг келѳр сургъуль заах кергиг ик ончта, кѳндтѳ тѳр гидж тоолджана. Эн тѳрин учр-утхнѳ ним болна: кемр негдгч классд ѳрх зѳвтѳ 5 халымг кѳуѳкд бѳѳхлѳ, буѳк класс бурдѳгдѳ, халымгар

сургъуль гисн зѳвтѳ болвн. Энѳнѳ учр-утхнѳ багъ келн улс цааранднѳ улм сѳѳнѳр сургъуль-ѳрдминнѳ кергѳн эврѳннѳ тѳрски келѳрн ѳблѳлѳт-хѳ, ѳрджѳлѳтхѳ гиджѳх темдг. Эн сургъулин джил цуг мана тангъчнин школмудар нег цагла—сентябрин 1-ч ѳдрлѳ эклѳ. Мана халымг багшир сургъулин джиллин тѳрунѳк хуварт, цугъѳр эврѳннѳ кѳдлмштѳн арднѳ ѳрдж, шунадж, сургъульчнрт ном заах эв-аргѳн ѳдр болгън ѳблѳлѳдж, сѳѳнѳр кѳдлѳхѳв. Багшир сѳѳнѳр кѳдлѳсѳр, цуг негдгч халымг классин сургъульчнр ѳзгллг цугъѳр дасад тѳксѳкѳв. Мана 1-ч классд сурдг бичкѳдѳл цугъѳр эврѳннѳ халымг келѳрн сѳн тодрѳхагъѳр умшлг болсн деерѳн, умшннѳннѳ учр-утхнѳ бас му биш меадг болѳцѳв. Тасрѳх сѳѳнѳр ѳзгллг тѳгѳсн школмудин нерднѳ ѳн: Элстин 2-ч нѳмѳртѳ дѳлан джилѳ школн 1-ч классин сургъульчнр (багшир Восхмджин Б.), Приѳгнѳтн дундин школн 1-ч классин сургъульчнр (багшир *Мухлѳн Л.), Приѳзерн дундин школн 1-ч классин сургъульчнр (багшир Санджин ѳ.). Целинин райѳна „Западнѳй“ совхозин дѳлан джилѳ школн 1-ч классин сургъульчнр (багшир Лаган Ц.), Комсомольск дундин школн 1-ч классин сургъульчнр (багшир Чимлѳ А.), н.ч. Сургъулин джиллин тѳрунѳк хувариг ним сѳѳнѳр тѳгѳсн багшир мана тангъчд оли. Эн багшир эврѳннѳ кѳдлмштѳн тѳру-зѳдѳ йовлд харгѳв чигн ѳрѳлд уга, сургъульчнрт ном заалгъна кѳдлмштѳн арднѳ ѳрдж сѳѳнѳр кѳцѳв.

Эклѳ школн 11-ч классс авн 10 класс кѳртл халымг келн онч предмет болдж заагдѳх зѳвтѳ. Эн кергин тѳлѳ сургъульгъна сѳткѳр цуг сургъулин джиллин ут-туршар дѳлан хонг болгън классмудар ним цагмуд гаргъгдсн бѳѳна:

- 2-ч классс авн 4-ч класс кѳртл—3 час.
- 5-ч классс авн 7-ч класс кѳртл—2 час.
- 8-ч классс авн 10-ч класс кѳртл—1 час.

Эн заавар нштѳгъѳр мана халымг сургъульчнр цугъѳр

эврѳннѳ халымг келѳрн сѳѳнѳр умшлг, бичдг болн эврѳннѳ келнѳ грамматик эклѳ школин программар дасдж бѳѳцѳхѳнѳ. Эн классмудт кѳдлѳжѳх багшир эврѳннѳ кѳдлмштѳн халымг ѳзгллѳс талдан „Халымг унн“ газетиг болн ѳдахн барлгдѳж гарсн „Теегин герл“ альманах ѳлѳлѳхѳна.

Семрѳ классмудт ѳла деерѳн шишлнѳ халымг келнѳ болн халымг литературин учебникѳд уга болв чигн, мана багшир нургѳлѳж эврѳннѳ кѳдлмштѳн шилтѳж, программин материалмудиг сѳѳнѳр кѳцѳдѳж бѳѳцѳхѳнѳ. Семрѳ классмудт кѳдлг багширас сѳѳнѳр кѳдлгнѳ: Бембин Гучѳ (Башантин дундин школ), Санджин Эрнджѳн (Приѳзерн дундин школ), Адушан Б. (Целинн дундин школ), Эрдни—Гѳрѳн Б. (Северн дѳлан джилѳ школ), Болжаева М. (Бурагинск совхозин дѳлан джилѳ школ), н. ч. Эн багшир, сургъульчнрт ном заалгън классин номин хѳбн кѳцѳдѳж кѳдлмшлѳ залгълѳлѳдж, нинѳцѳлѳж кѳцѳнѳ. Бурагинск школн сургъульчнр эврѳннѳ, халымг келѳр дуулд, биилѳд, чеджѳр шулгѳд келѳд, совхозин кѳдлмшчнрт боли перглѳчнрт сѳн концертмѳд ѳгнѳ. Концертиг сонѳссн улс йир сѳѳнѳр таасцѳхѳна. Эн цуг кѳдлмш халымг келнѳ багш Болжаевин гардѳр кѳцѳдѳгднѳ. Халымг келѳр оли зѳсн концертмѳд талдан школн сургъульчнр бас кесѳѳнѳ („Западнѳй“ совхозин дѳлан джилѳ школн сургъульчнр, Приѳзерн дундин школн сургъульчнр, н. ч.). Цуг мана Халымг тангъчнин школмудар ним кѳдлмш тасрѳхан уга негдѳд бѳѳхлѳлѳ, лѳрас ѳсдѳж йѳвх мана бичкѳдѳл эврѳ халымг келѳн улм сѳѳнѳр медхнѳ лавта.

Семрѳ классмудар шишлнѳ келнѳ боли халымг литературин учебникѳд уга болсн деерѳс, эн классмудар кѳдлг багшир урок болгънд сѳн белдѳр келж, умшх келѳрмѳдѳн, тууль-тѳуѳкан, шулгѳдѳн урласнѳ умшлж, сургъульчнрт ягъдж заахан сандж, ухалх зѳвтѳ. Кемр багшир урокумдт белдѳр кеснѳ хѳбн, эн классмудин сургъульчнр халымг келѳн ончта сѳѳнѳр сурхнѳ лавта.

ѳда халымг келѳр учебникѳ-

кѳд боли нанѳ чигн оли зѳсн дегтрмѳд барлгдѳж гарчана. Халымгар барлгдѳж гарсн дегтрмѳд цагларн оли умшачнрт боли цуг сургъульчнрт кѳрдг болхла—мана халымг келн улм сѳѳнѳр ясрѳх зѳвтѳ. Болв, тангъчнин потребсоюз (ахлѳчнѳ Сидоренко), дегтрмѳд хулдхлѳ олз-ѳру уга гигѳд, умшачнрт цагларнѳ кѳрдгѳж ѳгхѳр селхш. Кезѳнѳ барлгдѳд гѳрч ѳдсн арифметикин учебник боли „Теегин герл“ альманах ѳла кѳртл Сарпинск район кѳртл кѳрдѳд уга. Эн ик хаджѳр йовлд. Тангъчнин потребсоюз учебникѳд боли ямаран чигн дегтрмѳдиг цуг оли умшачнрт цагларнѳ тарах кергт ончтагъѳр онгѳн ѳгх зѳвтѳ.

Тангъчнин багширин медрл ѳблѳлѳлгънѳ институт боли райѳдин сургъуль-ѳрдмин ѳтделмуд халымг келнѳ багшир, сургъульчнрт ягъдж ном заахин тускар муугъѳр дѳнѳ-нѳкд болдж бѳѳцѳхѳнѳ. Январѳ сарин суулѳр Элст хѳйр хонга халымг негдгч классин багширин семинар болв. Эн семинарт Элстин, Приѳгнѳтн, Целинн боли Яшкульск райѳдин багшир цуглрѳхѳв. Ут-турштан 21 кѳн хурв. Эн семинарт ним тѳрмѳд тѳвгдѳж кѳуѳнлгдѳ: ѳзгллин хѳбтк цагин умшлгнѳ методик, негдгч классд халымг келнѳ грамматик ягъдж заахин, сургъульчнрин келлѳж ѳрджѳлѳлгънѳ боли ѳгин туск кѳдлмш, семрѳ классд умшлгнѳ боли келлѳж ѳрджѳлѳлгънѳ методик, негдгч классд умшлгнѳнѳ ѳзмдѳж болч урок. Иим семинармуд наадк райѳдар кех кергтѳ гидж багшир селѳгѳн ѳгхѳѳв.

Райѳдин сургъуль-ѳрдмин ѳтделмудин инспектормуд халымг келнѳ багширт муугъѳр нѳкд болдж бѳѳцѳхѳнѳ. Зѳрм райѳдар халымг кел заалгъна кергиг тас гардѳр седцѳхѳш. Яшалтинск райѳна сургъуль-ѳрдмин ѳтделин толгъѳч Старѳстин И. К. эврѳннѳ тоѳцѳндѳн иигдѳж бичдѳжѳнѳ: „Мана райѳнд халымг кел меадг инспектор уга. Халымг багшир ю бичнѳ, манд цугъѳр унн болдж гарнѳ“. Иим хѳлѳцнрт райѳдар хуврѳдж, багширт йѳста кевѳр нѳкд болх кергтѳ. Мана сѳѳхн, урн халымг келиг цуг сургъульчнрт улм гуунѳр меѳлѳхн тѳлѳ ним кергѳд кѳцѳх кергтѳ:

1. Халымг келиг сургъульчнрт сѳѳнѳр заахин тѳлѳ багшир урок болгънд ончта сѳн белдѳр келѳжѳх зѳвтѳ. Урок болгънд бийѳн сѳѳнѳр белдѳжѳхин тѳлѳ, багшир шин гарсн методическ дегтрмѳдиг боли журналмудиг барлгдѳж статьясмудиг алд уга умшѳжѳх зѳвтѳ. Урок болгънд зааѳжѳх номиг сургъульчнр сѳѳнѳр медхн тѳлѳ, багшир

эврѳннѳ кѳдлмштѳн оли зѳсн эв-аргѳ (зургуд ѳзѳлѳдж, чеедѳж дасхх ухалдѳж, нѳѳрулгѳж кех (сочинение), нѳѳрулѳдж бичлѳж кех (изложение), н. ч.) талданар олѳлѳжѳх зѳвтѳ. Тер цагт урокумд сондѳжлѳ болхнѳ лавта. Мана халымг келнѳ багшир эврѳннѳ кѳдлмштѳн эрки биш халымг фольклор олѳлѳжѳх зѳвтѳ. Мана халымг фольклор (фольклор гисн—келн-ѳмтнѳ) чеедѳж келдг билгин туудѳж-тѳуѳк) то-томдѳж уга байн. Йѳста халымг келн мана фольклорт бѳѳнѳ. Мана сургъульчнр эврѳннѳ чидлѳрн зѳрмдѳн концерт ѳгѳд бѳѳхлѳлѳ, теднѳ келнѳ ясрхнѳ манд ил меадгдѳжѳнѳ.

2. Барлгдѳж гарад уга учебникѳдиг (тѳрски келиѳ, халымг келнѳ грамматик) тѳдл уга барлдж гаргѳад, сургъульчнрин гарт бѳѳрулѳж ѳгх кергтѳ. Классин номин хѳбн умшхин тѳлѳ ѳрсѳс халымгар ѳрчулѳжѳх 40 шаху нерѳдлѳгътѳ дегтрмѳдиг мана тангъчнин дегтр барлгъна издательств (директорнѳ Инджин Лидж) шулугъѳр барлдж гаргъѳх зѳвтѳ. Цуг барлгдѳд гарчкн дегтрмѳдиг тангъчнин потребсоюз боли тангъчнин дегтрмѳд хулдлгъна правлени (ѳблѳнигѳторг) оли умшачнрт боли цуг сургъульчнрт цагларнѳ кѳрдѳжѳх зѳвтѳ.

3. Тангъчнин багширин медрл ѳблѳлѳлгънѳ институт боли райѳдин сургъуль-ѳрдмин ѳтделмуд халымг келнѳ багширт дѳнѳ болхдан ончтагъѳр онгѳн ѳгхѳх зѳвтѳ. Райѳон болгънд багшин семинар келѳжѳх кергтѳ. Сургъульчнрт ном заах онч-онч тѳрмѳдѳр методическ белдѳр келж, багширт тархѳлѳж, теднѳ кѳдлмштнѳ гардѳр келгѳулѳжѳх кергтѳ. Райѳдин методическ кабинетмѳдин кѳдлмшнѳ—багширт методическ заавр ѳгх кавѳлгъѳр—цааранднѳ ясрулѳж кергтѳ.

Кѳмн-ѳмтнѳ амрлгън тѳлѳ, алар ик коммунизмн тѳсхлѳт Маркс—Ленинѳ номиг келн-ѳмтн болгън; эврѳ келидѳнѳ буулгъѳж ѳвѳд, дасдж-медѳл, кѳцѳдѳжѳх кѳдлмштѳн кѳтлѳр гардѳр келж бѳѳцѳхѳнѳ. Эн алдр керг кѳцѳдѳж келнѳ чинрик. Келн угад—белн уга. Алдр Ленинѳ келн-ѳмтнѳ политикн нилчѳр, эврѳ тѳрски келѳрн сургъульчнрт ном заагъѳад, улм цааранднѳ ѳрджѳлѳж йѳвна билн. Эврѳннѳ халымг келѳн ончта сѳѳнѳр меадж керг—ѳдгѳ цагт эрки керг болдж тоолгдѳжѳна. Цуг халымг келнѳ багшир, райѳдин боли тангъчнин ѳрдм-сургъулин ѳтделмудт кѳдлг инспектормуд боли цуг кѳдлѳчнр цугъѳр чидлѳн негдѳлѳж-хамцѳулѳж эврѳннѳ келѳн ѳблѳлѳлѳжѳх зѳвтѳ билн.

МУНИН БЕМБ.
Тангъчнин багширин медрл ѳблѳлѳлгънѳ институтн халымг келнѳ кабинетнн гардѳлѳ.